

TÜRKİYE’DE KIRSAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ VE TARIMDA MEVSİMLİK İŞÇİ GÖÇLERİ: SAKARYA ÖRNEĞİ¹

RURAL TRANSFORMATION PROCESSES IN TURKEY AND SEASONAL WORKER MIGRATION IN AGRICULTURE: THE CASE OF SAKARYA

Uygar D. YILDIRIM²

Öz

Türkiye’de tarımda kapitalizmin gelişmeye başladığı 19. Yüzyıldan bu yana pazara yönelik tarım yapılan bölgelerde görülen ucuz işgücü hareketlilikleri son yıllarda çok daha yaygın ve kitlesel hale gelmektedir. Oysa yakın geçmişe kadar ilgili literatürde yer alan ampirik ve kuramsal çalışmalarda, aile emeğiyle meta üretimine geçen işletmelerin, özellikle işgücü ve mülkiyet özellikleriyle Türkiye tarımında ağırlığını koruduğundan söz edilmekteydi. Tarım kesimi ağırlıklı olarak geçimlik ve pazara yönelik üretim yapan çiftçiler ekseninde ele alınıyor, tarımda işçileşme süreci belirli bölgelerle sınırlı bir eğilim olarak görülmüyordu. Ancak tarımda uygulanan neoliberal politikalara bağlı risk ve belirsizliklerin arttığı son 20 yıllık süreçte aile emeğine dayalı üretimin ciddi bir yeniden üretim krizine girdiğini ve mevsimlik tarım işçisi çalıştırma pratiklerinin mekânsal olarak oldukça yaygınlaştığını görüyoruz. Çalışmada son yıllarda tarımda işçileşme eğilimlerini güçlendiren faktörlerin neler olduğu, mevsimlik işgücü göçlerinin nasıl ve neden yaygınlaştığı sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu sorulardan hareketle 2011-2013 yılları arasında Sakarya’da fındık üretiminin yoğunlaştığı tarım alanlarında yapılan saha araştırmasında fındık üreticileri, mevsimlik tarım işçileri ve dayıbaşılardan oluşan bir grupla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Sakarya’da yapılan saha araştırmasında, tarımda emek organizasyonlarının mahalli niteliğini yitirmekte olduğu ve toprak sahibi çiftçiler, mevsimlik tarım işçileri ve dayıbaşılar arasındaki karşılıklı ilişkilerle örgütlenen, daha geniş kırsal kentsel mekânları ilgilendiren bir karakter kazandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Köylülük, Hane Üreticiliği, Mevsimlik Tarım İşçileri, Mülksüzleşme, İşgücü Göçleri

JEL Kodları: R10, R11, O15

Abstract

Since the 19th century, when capitalism began to develop in agriculture of Turkey, cheap labor mobility in market-oriented agricultural regions has become much more widespread and massive in recent years. However, in the empirical and theoretical studies in the relevant literature until the recent past, it was mentioned that the enterprises that switched to commodity production with family labor maintained their weight in Turkey's agriculture, especially with their workforce and property characteristics. The agricultural sector was mainly handled on the axis of subsistence and market-oriented farmers, and the laboring process in agriculture was seen as a limited trend in certain regions. However, in the last 20 years, during which the

¹ Bu çalışma 2014 yılında kabul edilen “1980 Sonrası Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği” başlıklı doktora tezi kapsamında toplanan verilerden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İİBF, Kamu Yönetimi. Email: uygarr@yahoo.com.

risks and uncertainties related to the neoliberal policies applied in agriculture have increased, we see that production based on family labor has entered a serious reproduction crisis and the practices of hiring seasonal agricultural workers have become quite widespread spatially. In the study, it has been tried to find answers to the questions of what are the factors that strengthen the workers' tendency in agriculture in recent years, how and why seasonal labor migration has become widespread. Based on these questions, in-depth interviews were conducted with a group of hazelnut producers, seasonal agricultural workers and middlemans (dayıbaşılar) during the field research conducted in the agricultural areas where hazelnut production is concentrated in Sakarya between 2011 and 2013. In the field research conducted in Sakarya, it has been determined that labor organizations in agriculture are losing their local character and gaining a character that concerns wider rural urban spaces, organized by mutual relations between landowner farmers, seasonal agricultural workers and middlemans (dayıbaşılar).

Keywords: *Small Peasantry, Household Production, Seasonal Agricultural Workers, Dispossession, Labor Migration*

JEL Codes: *R10, R11, O15*

1. GİRİŞ

Türkiye’de son 20-30 yıllık süreçte toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi kırsal sosyal yapısında ve tarımda eski taşların yerinden oynadığı büyük dönüşümler yaşanmaktadır. Çoğunlukla köylüler ve çiftçilerle özdeş mekânlar olarak görülen tarımsal alanlarda eski emek organizasyonları çözülmeye devam etmekte yerine meta ilişkilerinin üretim, işgücü, mülkiyet, gıda üzerindeki kontrolünü arttırdığı bir süreç belirgin hale gelmektedir. Tarımda uygulanan neoliberal politikaların üretimden çekilme ve mülksüzleşme süreçleri üzerindeki sonuçları verilere de yansımaktadır. TÜİK verilerine göre 2000’li yılların başından 2012 yılına kadar 7 milyona yakın büyük bir nüfus kırsal alanları terk ettiği gibi 1998 ve 2012 yılları arasında tarımda çalışan yaklaşık 3 milyon kişi üretimden çekilmiştir.¹ Bir veri daha aktarırsak 1990’ların ortasında yüzde 44 düzeyinde olan tarımın toplam istihdam içindeki payı 2012 yılında yüzde 24,6’ya gerilemiştir. Kısa süreler içinde kırsal nüfus ve tarımsal işgücü verilerinde yaşanan bu düşüşler dönüşümün hızının ulaştığı boyutları göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır. Ancak aynı süreçte Türkiye’de tarım konusunda kamuoyundaki tartışmaların daha çok GDO’lu ürünler, ekolojik tarım, hormonlu meyve ve sebzeler gibi daha çok tüketim süreçlerini ve tüketiciyi ilgilendirecek şekilde yoğunlaştığını görmekteyiz (Keyder ve Yenal, 2013: 15). Kamuoyunda dikkatler gıda güvenliği sorununda yoğunlaşırken aynı süreçte tarımda yerleşik emek organizasyonlarında büyük çözümler yaşanmakta güvencesiz, korumasız ve düşük ücretlerle çalışma biçimleri yaygınlaşmaktadır.

Hobsbawm’ın 20. Yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik, uzun erimli ve bizi geçmişin dünyasından kopartan toplumsal değişim olarak gördüğü “köylülüğün ölümü” olarak adlandırdığı çözümler süreci Türkiye tarımında etkisini giderek artırmaktadır (Hobsbawm, 1994: 291). Son yıllarda devlet desteklemeleri eşliğinde görece güvence ve istikrar vaat eden, toprak sahipliğine ve ücretsiz aile emeğine dayalı tarımdan, sermayenin üreticiler üzerindeki piyasa baskısını artırdığı, kitlesel ucuz işgücü rezervlerinin daha yoğun kullanıldığı tarıma doğru bir dönüşüm giderek belirgin hale gelmektedir. Türkiye’de ticari tarım yapılan bölgelerde mevsimlik işgücü göçleriyle görünürleşen güvencesiz, korumasız ve düşük ücretlerle çalışan tarım işçileri eskisine nazaran çok daha yaygın ve yerleşik hale gelmektedir. Özellikle meyve, sebze, şeker pancarı, fındık, pamuk gibi geniş bir tüccar kesimi aracılığıyla ulusal ve küresel pazarlara çıkarılan ürünlerin çapalama, ilaçlama, hasat gibi işlerinde mevsimlik tarım işçileri yoğun olarak çalıştırılmaktadır. Her yıl aile ve akraba gruplarından oluşan milyonlarca tarım işçisi, üretim mevsiminin başladığı bahar aylarından itibaren,

¹ TÜİK’in internet sitesinde yer alan Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Verileri için bkz. www.tuik.gov.tr Er: 03 Mayıs 2016.

pazara yönelik tarım yapılan bölgelerde gezici olarak çalışmak üzere yola çıkmaktadır. Tarım işçilerinin sorunlarını ele alan meclis araştırması komisyon raporunda yer alan tahminlere göre, ücretli olarak çalışanların sayısı tarımda çalışan toplam 6,5 milyonun yarısına ulaşmaktadır (TBMM Tarım İşçileri Komisyon Raporu 2015: 21). Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'in romanlarında Çukurova'daki pamuk tarlalarında yaşam ve çalışma koşulları içinde ele alınan mevsimlik tarım işçileri bugün Türkiye'nin birçok bölgesine yayılmış, geniş bir ürün yelpazesinde çalışan vazgeçilmez bir ucuz işgücü kaynağı haline gelmiştir.

Çalışmada esas olarak aile emeğine dayalı üretim yapan işletmelerin işgücü özelliklerinde nasıl bir çözülme yaşandığı, tarımda işçileşme eğilimlerini güçlendiren faktörlerin neler olduğu, mevsimlik işgücü göçlerinin nasıl ve neden yaygınlaştığı gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Sakarya'nın fındık üretiminde uzmanlaşılın tarımsal alanlarında yapılan saha araştırmalarından elde edilen veriler yardımıyla yerel ölçekte örgütlenen bir emek biçimi olan aile emeği ve mevsimlik göçlere dayalı tarım işçiliği gibi iki temel emek biçiminden hareketle işgücü özelliklerinde yaşanan dönüşümler ve farklılaşmalara odaklanılacaktır.

2. METOT

Tarımda emek organizasyonlarındaki dönüşümler ve mevsimlik işçi göçleri üzerine düşünmek bizi farklı mekânlarda eş zamanlı olarak yaşanan toplumsal dönüşümleri bir arada düşünmeye zorlamaktadır. Bu çerçevede işgücü yapılarında değişime uğrayan küçük ve orta ölçekli tarım işletmeleri ve son yıllarda üretimden çekilme, mülksüzleşme gibi eğilimleri daha radikal boyutlarda yaşayan tarımda güvencesiz, düşük ücretli işlere yönelen kesimler üzerinde özel olarak durulmuştur. Sakarya'nın Kocaeli İlçesi'nde yer alan, pazara yönelik fındık üreten küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinin yoğunlaştığı tarımsal alanlar çalışmada araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Çalışmada, 2011-2013 yılları arasında yürütülen doktora tezi araştırması çerçevesinde Kocaeli'ye bağlı köylerde işveren çiftçiler, mevsimlik tarım işçileri, dayıbaşılar ve yetkililerle yapılan derinlikli görüşmelerden elde edilen bilgi ve gözlemlerden yararlanılmıştır.¹ Örneklem olarak seçilen gruba kartopu yöntemiyle ulaşılmaya çalışılmıştır. İlçede toplam 181 bin dekar arazinin 172 bin dekarında fındık üretimi yapılmakta ve küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretimi gerçekleştiren çiftçilerin elindeki toprak büyüklüğü 6-50 dönüm arasında değişmektedir.² Kocaeli'nin fındık üretiminde önde gelen köylerinden olan Açmabaşı, Gümüşoluk, Kirazlı köylerinde 20'ye yakın fındık üreticisiyle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde 1980'li yıllarda uygulamaya geçilen 2000'li yıllarda sonuçları belirginleşen neoliberal politika ve uygulamaların üreticilerin emek organizasyonlarını nasıl etkilediği, üretimde ücretsiz aile emeğinin ve ücretli emeğin öneminde hangi farklılaşmaların yaşandığı sorularına cevap aranmıştır. Son yıllarda dışarıdan gelen mevsimlik işçilere artan talep, ücretsiz aile emeğine dayalı üretim yapan tarım işletmelerinin işgücü özelliklerinde yaşanan çözümlerle doğrudan ilişkili olarak ele alınmıştır.

Toprak sahibi çiftçiler fındık üretiminde budama, gübreleme, ilaçlama, hasat gibi işlerde aile emeği yanında yerli işçiler ve mevsimlik gezici işçiler gibi farklı emek biçimlerine başvurumaktadırlar. Yerli işçiler ikamet ettikleri bölgelerde yaşayan, yakın çevredeki tarım alanlarında geçici olarak çalışan işçilerdir (Çalgüner, 1943: 43). Bununla birlikte yerli işçiler yeterli olmadığında özellikle Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman gibi daha uzak illerden gelen, oldukça çeşitli ürün gruplarında ve farklı tarımsal alanlarda dolaşarak çalışan gezici, mevsimlik işçilere ihtiyaç duyulmaktadır (Gülçubuk vd., 2003: 78). Çalışmada esas olarak Türkiye'de çeşitli tarımsal alanlar arasında çapalama, ekim, dikim ve hasat gibi işlerde, çoğunlukla çocuklar ve gençlerden oluşan geniş aile grupları halinde çalışan gezici mevsimlik işçiler üzerinde durulmuştur. Büyük ölçüde köylerini ve geçimlik tarımsal üretim faaliyetini terk eden Mardin, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa gibi

¹ İlgili çalışma için bkz. Yıldırım (2014), Yıldırım (2015).

² Kocaeli'de üretim ve toprak durumuyla ilgili veriler Tarım İlçe Müdürlüğünden ve İlçe Ziraat Odası'ndan alınmıştır.

illerden Sakarya'ya fındık toplama işinde çalışmaya gelen, mevsimlik tarım işçiliği yapan 40 aileyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Dayıbaşılardan tahminlerine göre her yıl fındık hasadı sezonunda bölgeye gelen mevsimlik işçi sayısı 3-4 bin arasında değişmektedir. Kocaali'de fındık hasadında çalışma süreleri rekor durumuna göre 1-2 ay arasındaki sürelerde gerçekleşmektedir.

Bu kesim yaşadıkları kırsal alanlarda büyük toprak sahipliğinin yaygınlığı, geçimlik tarımın çözülme süresine girmesi ve 1990'lı yıllarda Güneydoğu'da başvuru zorunlu göç ve köy boşaltma uygulamalarından yoğun olarak etkilenmiştir. Mülksüzleşme sürecini ani ve hızlı biçimde deneyimleyen mevsimlik tarım işçileriyle yapılan görüşmelerde kırdan kopuş süreçleri ve işçileşme deneyimleri üzerine ayrıntılı bilgiler toplanmıştır. Ayrıca işveren çiftçiler ve mevsimlik işçiler arasında iş bağlantıları kuran "dayıbaşılardan" olarak adlandırılan aracılardan görüşmeler yapılmıştır. Gazete haberleri, istatistikî veriler ve saha araştırmaları çalışmada yararlanılan diğer kaynaklardır

3. LİTERATÜR TARAMASI

Dünyada ve Türkiye'de özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren tarım sorunu başlığı altında çok sayıda ampirik ve kuramsal çalışma yayınlanmıştır.¹ Bu çalışmalarda klasik Marksist metinlerde yer alan tarım ve köylülük sorunu üzerine öne sürülen tezler yoğun olarak tartışmaya açılmıştır. Kapitalizmin tarımda hakimiyet kazanmasıyla birlikte köylülüğün varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği sorunu bu tartışmaların ana eksenini oluşturmaktadır. Tarımda gezici, geçici, mevsimlik işlerde çalışarak geçimini sağlayan kesimlerin sınırlı kalması veya yaygınlaşması, sermayenin tarım ve köylülük üzerinde çözücü etkilerinin yaratacağı sonuçlarla doğrudan ilişkilidir. Marx, Lenin, Kautsky gibi klasik Marksist kuramcılarının çalışmalarına bakıldığında aralarındaki kimi farklılıklara rağmen eninde sonunda kapitalizmin meta ilişkileri yoluyla küçük köylülük üzerinde çözücü etkilerde bulunacağı, bu kesimin tarımda ve tarım dışı sektörlerde ücretli emeğe dönüşerek yok olacağı konusunda hiçbir kuşkuya yer yoktur (Marx, 2004: 726) (Lenin, 1988)(Kautsky, 1988).

1960'lı yıllarda geç kapitalistleşen ülkelerde küçük köylülüğün çözülmek yerine kapitalist meta ilişkileriyle uyumlu bir bütünleşme ilişkisine girmesi klasik Marksist çalışmalarda yer alan teorik öncüller konusunda ciddi kuşku uyandırmıştır. Türkiye'de 1950'lerden itibaren traktörün ve fenni gübrenin yaygınlaşması, devletin girdi, kredi ve ürün piyasalarında artan desteklemeleri ve yol yatırımlarıyla birlikte iç pazarda ve tarımda hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Bu dönemde köylülüğün çözülme sürecine girmesi yerine daha geniş bir çiftçi kesimi meta üretimine başarıyla katılabilmektedir. Köylülüğün tasfiyesi sorunu Türkiye'de çeşitli akademik çevrelerce yoğun olarak tartışılan konulardan biridir. 1960'lı yıllardan itibaren Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Bahattin Akşit gibi araştırmacılar köye ve tarım sorununa ilişkin çok sayıda ampirik ve kuramsal çalışma yayınlamıştır. 1960'ların sonunda Bahattin Akşit Antalya'nın köylerinde yaptığı saha araştırmasında elde ettiği verilere göre; teknolojik gelişmeler ve köylerin meta ilişkileriyle artan bütünleşmeleri köylerde kapitalist çiftçiliğin gelişmesini beraberinde getirmiş olsa da uzun vadede miras yoluyla topraklar parçalanmış büyük çiftlikler yeniden küçük ve orta ölçekli üretim yapan işletmelere dönüşmüştür (Akşit, 1988: 186). Ayrıca Akşit saha araştırmasında küçük meta üreticiliğinin tarımsal sübvansiyonlarla desteklendiği, alt yapı yatırımlarıyla ticari tarımın geliştirildiği şartlarda tarım işçilerinin, ortakçıların küçük üreticilere dönüşebildiğini saptamıştır. Kapitalist çiftçiler ve tarım işçileri gibi kapitalizme ait klasik ikili sınıfsal yapı ticari tarımdaki hızlı gelişmelere rağmen ortaya çıkmamıştır.

Boratav'ın "Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm" adlı eserinde küçük meta üreticiliğinin tanımı yapılmakta ve Türkiye'de bu işletme tipinin tarımda hâkimiyetinden söz edilmektedir (Boratav, 2004). Boratav'a göre hane emeğiyle kendi toprağında ekim yapan bu kesimlerle tüccar, tefeci sermayesi arasındaki artışa el koymaya dayalı ilişkiler, tarımdaki hâkim üretim ilişkisidir (2004: 21). Tarım işçiliğine ve büyük toprak sahipliğine dayalı üretim ve bölüşüm ilişkileri, Türkiye'de belirli

¹ Dünyada ve Türkiye'de yapılan tarım tartışmalarını özetleyen çalışmalardan bazıları için bkz Aydın (1986a)(1986b).

bölgelerle sınırlı yapılar haline gelmektedir. Keyder’de Türkiye’de küçük köylülüğün Marksist kuramlarda beklendiğinin aksine çözülmek yerine kapitalizmle başarılı bir entegrasyon gerçekleştirdiği üzerinde durmuştur (Keyder, 1983). Pazardan gelen fiyat sinyallerine göre en karlı üretimi ayarlayan, ücretsiz aile emeğiyle devlet desteklemelerinden yararlanan, şartlar oluştuğunda çevredeki kıraç araziden tarla açabilen çok sayıda küçük meta üreticisi kapitalist sistem içinde başarıyla ayakta kalabilmekte, mülksüzleşmemektedir. Büyük kapitalist çiftlikler ancak tarihsel olarak büyük toprak sahipliğinin, ağalığın yaygın olduğu bölgelerde gelişebilmektedir. Buraya kadar üzerinde kısaca durulan tarım sorunu tartışmalarında büyük ölçüde Türkiye’de küçük köylü mülkiyeti ve hane emeğinin ağırlıklı ve hakim işletme tipi olduğu kanaatine varılmıştır. Oysa devletin tarım kesimi üzerindeki desteklerinin tasfiye edildiği, sermayenin yoğun bir şekilde hakimiyet altına aldığı 2000’li yılların tarımında tarımda üretimden çekilme, mülksüzleşme ve işçileşme süreçleri giderek etkisini artırmaktadır. Dolayısıyla küçük köylülüğün tasfiyesi tezleri geçerliliğini koruyor gibi görünmektedir.

4. SAKARYA KOCAALI’DE FINDIK ÜRETİCİLERİ VE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ

Aile emeğiyle üretim yapan tarım işletmeleri son 20-30 yıllık süreçte devletin girdi, kredi ve ürün piyasalarındaki desteklemelerini asgariye indirdiği, sermayenin etkinliğini artırdığı koşullarda daha riskli ve belirsizliklerle dolu bir ortamda ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Sermayenin etki alanı içinde yoğun ölçüde metalara bağımlılığı artan bu kesimler, yaşamlarını ve üretimlerini sürdürebilmek için pazarda meta satmak veya pazardan meta (girdiler vb.) almak zorundadırlar (Aydın, 2016: 47). Bu şekilde eski bağımsız karakterini yitiren ve son yıllarda neoliberal tarım politikaların, piyasa baskısının doğurduğu risk ve belirsizlikleri yoğun olarak yaşayan, gelir kayıplarına uğrayan üreticiler ya üretimi terk etmekte ya da tarım dışına yoğun bir göç vermektedirler. Kocaali’de istihdam açığının en önemli nedenlerinden birincisi 2000’li yılların başına kadar ormandan kesilerek fındık tarlalarına dönüştürülen tarım alanlarında genişleme ve ikincisi 2000’li yılların başından itibaren çiftçi ailelerinde yaşanan göçler ve işgücü kayıplarıdır.

Sakarya Kocaali’de çok sayıda örgütsüz çiftçi, son yıllarda girdi, kredi ve ürün piyasalarında etkinliği artan sermaye gruplarına karşı büyük ölçüde korumasız kalmışlardır. Tüccar, tefeci, özel bankalar ve girdi üretiminde uzmanlaşan sermaye gruplarına büyük ölçüde bağımlı hale gelen çiftçiler mazot, fenni gübre, fenni ilaç fiyatlarında artışlar ve fındığın serbest piyasaya bırakılmasıyla açığa çıkan dalgalanmalardan olumsuz etkilenmektedirler. Maliyet artışları ve fındık fiyatındaki düşüşlerin yarattığı sıkışma çiftçileri sıklıkla borçlanmaya zorlamaktadır. Kocaali’de 6 bin çiftçinin yaklaşık 4 bini özel bankalara, Ziraat Bankasına ve tüccara borçludur.¹ Çiftçiler sonu gelmez bir borç kısır döngüsü içinde üretimi sürdürmeye çalışmakta ve mümkün olduğunca yıl içinde fındık fiyatlarının artacağı ayları beklemektedirler. Aynı zamanda üreticiler emek organizasyonlarında büyük bir dönüşüm yaşamaktadırlar. Arazilerin parçalanarak küçülmesi yanında fındıkta gelirlerin azalması nedeniyle çiftçi aileleri büyükşehirliere göç vermektedir. Saha araştırması yaptığımız Kocaali’nin kırsal nüfusu 1990’da 18 bin, 2000 yılında 17 bin, 2012 yılında 9 bine inmiştir (TUİK, 2015). Fındıkta gelirlerin düştüğü ve piyasaya bağlı risk ve belirsizliklerin arttığı, kentsel emek piyasasının hızla genişlediği bir süreçte Kocaali dışarıya yoğun bir göç (8 bin kişi) vermiştir. Bu göçün en önemli sonucu Kocaali’nin köylerinde aile emeğiyle üretim yapan çiftçilerin ellerinde ücretsiz işgücü kaynaklarının tükenmeye başlamasıdır. Bununla birlikte aileler küçülmeye başlamış geriye çoğunlukla orta yaş ve üstü kesim kalmaya başlamıştır.

Çiftçiler, yakın geçmişte köylerde aile, akrabalardan ve köy içi imece usulünün sağladığı imkânlardan oluşan geniş bir ücretsiz emek havuzunun varlığından söz etmektedirler. Köydeki karşılıklılık ve yardımlaşma ilişkileri sayesinde kimsenin fındığı bahçede kalmamaktadır. Bu şekilde işlerin yoğunlaştığı aylarda ek işgücü ihtiyacı çözülebilmektedir. Ancak yaşanan hızlı göçlerle

¹ Borç durumuyla ilgili veriler Tarım İlçe Müdürlüğünden ve İlçe Ziraat Odası’ndan alınmıştır.

birlikte pazara yönelik fındık üretiminde uzmanlaşan aileler en önemli işgücü kaynaklarını yitirmeye başlamışlar ve dışarıdan gelen ücretli işgücüne daha bağımlı hale gelmişlerdir. Görüşme yaptığımız çoğu çiftçi, eskiden aile ve akrabalarla yaptığı çapalama, bahçe temizleme, ilaçlama, gübreleme ve toplama gibi işleri son yıllarda çevredeki yerli işçilere ve Güneydoğu'dan gelen işçilere yaptırdığını anlatmaktadır. Bu durum çiftçilerin büyük ölçüde aile emeğiyle üretim yapan işletmeler olmaktan çıkıp ücretli işçiye bağımlı hale gelen işletmelere dönüştüğünü göstermektedir. Hatta toprak sahipliği niteliği devam eden çiftçi birikim yapamamasına rağmen tarım işçisinin karşısına sürekli maliyet hesapları yapan, daha yüksek verimlilikte işçi çalıştırmaya çalışan bir kapitalist gibi çıkmaktadır. Kocaali'de çiftçiler ve işçilerle yaptığımız görüşmelerde bu durumun oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Kocaali'deki ve diğer saha araştırmalarındaki bu yeni çiftçi profili, küçük üreticilerin toprak sahipliği niteliğinin büyük ölçüde devam ettiğini ancak ücretli emeğin eskisine nazaran daha kritik hale geldiğini göstermektedir.

Son yıllarda neoliberal tarım politikaları toprak, sermaye ve teknoloji bakımından donanımsız ve dezavantajlı olan kesimler üzerinde daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 1980'li yıllardan itibaren birden fazla mülksüzleştirici etkiyi bir arada deneyimleyen, topraksız köylü oranının en yüksek olduğu ve işçileşme sürecini en can yakıcı biçimiyle yaşayan bir bölgedir. Kocaali'ye çalışmaya gelen işçiler tarım ürünü fiyatlarındaki düşüşler ve yem, gübre fiyatlarındaki artışlardan olumsuz etkilenerek yakın geçmişte geçimlik tarım ve hayvancılık faaliyetlerini terk eden kesimlerden oluşmaktadır. Buna ek olarak aynı bölgede 5-10 dönüm gibi küçük, verimsiz, susuz topraklarda üretimi sürdüren aileler, 1990'larda yaşanan çatışma sürecinde devletin başvurduğu zorunlu göç ve köy boşaltma uygulamalarından yoğun olarak etkilenmişlerdir. Çok sayıda tarım işçisi ailesi, toprak dağılımındaki eşitsizlikler, köy boşaltma uygulamaları ve neoliberal politikaların tarım kesimi üzerinde yarattığı tahribatlar gibi üst üste gelen etkenleri çeşitli düzeylerde deneyimlemişlerdir.

2000'li yıllarda Güneydoğu'nun kırsal alanlarında köy ve mera yasakları kalksa dahi eski birikimlerini yitiren aileler, uygulanan tarım politikaları ve girdi fiyatlarındaki artışlar nedeniyle tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dönmekte zorluk çekmişlerdir. Büyük bir kesimi Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Adıyaman gibi illere ve bunlara bağlı ilçe merkezlerine göç eden bu nüfus kırdan tam anlamıyla kopmuş yılın büyük bir kısmını farklı tarımsal alanlarda mevsimlik işlerde çalışan işçilere dönüşmüşlerdir. Son yıllarda tarım işçileri tarımsal geçim faaliyetleriyle geçimlerini destekleme fırsatını yitirmiş, kentlere göç etme seçenekleri tükenmiş büyük ölçüde tarımdaki emek piyasasına hapsolmuş kesimlerden oluşmaktadır. "Yarı işçi yarı köylü" özelliklerini yitiren bu tip bir tarım işçiliği, çocuklar dâhil ailenin tamamını, yılın büyük bir kısmında, Türkiye'de çeşitli tarımsal alanları kapsayacak şekilde çalıştırmaya dayalı bir geçim etkinliği halini almaktadır. Böylece korumasız ve düşük ücretlerde, her türlü olumsuz çalışma koşuluna razı geniş bir tarım işçisi, Türkiye'de ticari tarım yapılan birçok bölgede aranan, talep edilen bir işgücü profili haline gelmektedir.

5. SONUÇ

Son yıllarda devlet desteklemeleri eşliğinde görece güvence ve istikrar vaat eden, toprak sahipliğine ve ücretsiz aile emeğine dayalı tarımdan, sermayenin üreticiler üzerindeki piyasa baskısını artırdığı, kitlesel ucuz işgücü rezervlerinin daha yoğun kullanıldığı tarıma doğru belirgin bir dönüşümün ortaya çıktığını görüyoruz. Bu durum beraberinde tarımda mahalli ölçekte örgütlenen bir işgücü yapısından Türkiye'nin farklı kırsal, kentsel mekânları arasında cereyan eden mevsimlik işçi göçlerine dayalı bir yapının yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Türkiye genelinde küçük köylülüğün işgücü özellikleri bakımından çözülme sürecine girmesi ve işçileşme eğilimlerinin güçlenmesi süreci bu göçlerin mekânsal olarak kapsamını genişletmektedir. Toprakta kesin olarak kopan, işgücü özellikleriyle ayrılmış, farklılaşmış bir kesim haline gelen tarım işçileri, ücretlerin düşük olduğu şartlarda dayıbaşılar aracılığıyla olabildiğince fazla iş bağlantısı kurarak, göç sürelerini uzatmakta ve anlamlı bir birikime ulaşmaya çalışmaktadırlar. Kocaali'de yapılan saha araştırmasında

saptandığı gibi kırdan kopuş, üretimden çekilme gibi etkenler yanında küçük ölçekli üretim yapan işletmelerde aile emeğinin çözülme sürecine girmesi mevsimlik işçi göçlerini daha kitlesel hale getirmektedir. Sonuç olarak ilgili literatürde yer aldığı gibi, aile emeğine dayalı üretimin ağırlıkta olduğu ve tarım işçiliğinin sınırlı bölgelerde görüldüğü tespitleri bugün oldukça tartışmalı hale gelmiştir. Bu süreçte ücretsiz aile emeğine dayalı işgücü yapısı çözülürken mevsimlik tarım işçiliği belirli bölgeler sınırlı bir emek biçimi olmaktan çıkıp Türkiye'nin birçok bölgesinde vazgeçilmez ucuz bir işgücü kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla bu durum; genellikle çiftçilerin geçim durumları ve toplumun beslenme sorunları etrafında yürütülen tarım politikaları tartışmalarında mevsimlik işçilerin yaşam ve çalışma koşullarına da yer açılmasını zorunlu hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (1988), “Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960 1980”, Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (der.), Türkiye’de Tarımsal Yapılar içinde, Ankara: Yurt, 11-29.
- Aydın, Z. (1986a), “Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler: (I)”, Onbirinci Tez Dergisi, Sayı: 3. 126-156.
- Aydın Z.: (1986b), “Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler:(II)”, Onbirinci Tez Dergisi, Sayı: 4. 171-216.
- Aydın, Z. (2016), “Çağdaş Tarım Sorunu ve Yeni Köylülük”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 43 (Nisan), 43-63.
- Boratav, K. (2004), Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, Ankara: İmge.
- Çalgüner, C. (1943), Türkiye’de Ziraat İşçileri, Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörlüğü.
- Gülbuçuk, B., Yıldırak, N., Gün, S., Olhan, E., ve Kılıç, M., (2003), Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara: TARIM-İŞ.
- Hobsbawm, E., (1994), The Age Of Extremes: A History Of The World: 1914–1991, Newyork, Pantheon.
- Kautsky, K., (1988), The Agrarian Question: in Two Volumes, USA, Zwan Publications.
- Keyder, Ç. (1983) “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, Toplumsal Tarih Çalışmaları İçinde, Ankara: Dost, 221-276.
- Keyder, Ç. ve Z. Yenal, (2013), Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük, İstanbul: İletişim.
- Lenin, V.I., (1988), Rusya’da Kapitalizmin Gelişimi, Ankara, Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004), Kapital, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları.
- TBMM Tarım İşçileri Komisyonu, (2015), Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemler Raporu, Ankara: Basılmamış.
- TUİK , “Hanehalkı İşgücü İstatistikleri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/iscucuapp/iscucu.zul>, indirilme tarihi: 15 Ekim 2015.
- TUİK, “Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Verileri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, indirilme tarihi: 15 Ekim 2015.
- TUİK, “Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Kayıt Sistemi Verileri” <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>, indirilme tarihi: 15 Mayıs 2016.
- TUİK, “İşgücü İstatistikleri Veri tabanı”, <https://biruni.tuik.gov.tr/iscucuapp/iscucu.zul>, indirilme tarihi: 12 Ocak 2016.
- Yıldırım, U. D., (2014), 1980 Sonrası Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Yıldırım, U. D., (2015), Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği, İstanbul, Sav Yayınları.